

FATABUREN 1973

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1973

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz
Harald Hvarfner · Skans Torsten Nilsson
Layout: Torsten Stäåf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1973
ISBN 91 7108 068 6

Pärmens färgbild: Veteranen berättar. Detalj av en akvarell av
Bengt Nordenberg 1854. Privat ägo.

Arbetsåret på landsbygden

Följande redogörelse gäller förhållandena på en österbottnisk bondgård och hänför sig främst till åren 1910—1920. Till familjen hörde far, mor och tre barn, födda 1897, 1901 och 1905; två pojkar och en flicka. Efter nyskifte, som blev klart 1916 utgjorde lägenhetens totalareal 39 ha, därav ca 10 ha odlad jord. På lägenheten hölls den tiden en häst, vanligen sex mjölkkor samt någon kviga och kalv och därtill 10—12 får. Familjemedlemmarna utförde förekommande arbeten. Endast i undantagsfall anlätades lejd arbetskraft.

I slutet av mars, då snön började smälta i medspåren, hörde man ofta uttrycket »det våras» och när tövädret fortskridit så långt, att marken ställvis var bar, men isarna inte mera höll, då var *förfallstiden* inne. Kom våren i normal tid, skulle havren sås 8—10 maj, och den 24 maj var rätta kornsåningsdagen.

Under vårsäsongen inföll flera s.k. ungdomslördagar, då det var brukligt att ungdomarna reste in till staden (Jakobstad). Dessa ungdomslördagar var Marie bebådelsedags-afton, »väffedasafto», samt påsk- och pingstlördagarna. Ifrågavarande stadsresor förenades ibland med kyrkobesök på söndagen. Ungdomarna övernattade ofta i kyrkstugorna. För oss barn var 1 maj efterlängtat. Tidigt om morgo-

nen begav vi oss i flock runt byn, utrustade med bjällror, ko- eller fårskällor bundna runt halsen. Senare på dagen höll vi majkalas.

Arbetsdagen för far och mor började redan vid 1/2 6-tiden. En timme senare väcktes vi barn med »kaffe på säng». Första måltiden äts vid 7-tiden, förmiddagskaffe dracks 1/2 10, middag äts kl 12, eftermiddagskaffe serverades 1/2 4, mellanmålet 6—1/2 7 och kvällsvarden vid arbetsdagens slut ungefär kl 9.

Så snart solen började värma under vårvintern sökte vi fram skärmösockorna, som under vintern förvarats på vinden. Vinterkläderna utbyttes mot blusar och byxor av s.k. *skiftetyg* och blått bottentyg, då det riktigt vårats i maj. Pappa hade pjäxstövlar hela sommaren, men ända tills inemot skriftskoltiden hade vi pojkar, vår syster samt mamma pjäxor, »*reimaskoa*» och ibland även pjäxor »utan skaft», ungefär som nutida skor. Flanellunderkläderna utbyttes även mot skjortor och kalsonger av bomullstyg eller lärft. Redan i maj sprang vi barn ofta barfota.

Hela sommaren sov alla — utom far och mor — på vinden, »*skulla*». Vi flyttade »upp» till Kristi himmelsfärdsdagen eller åtminstone till pingst. — I en del granngårdar fanns fristående bodar, där ungdomarna,

speciellt flickorna, sov under sommaren. Utflyttningen till dessa »liggasbodas» skedde ungefär vid samma tid, som man flyttade upp till vinden. Lillstugor eller s.k. bagarstugor hade några gårdar i byn redan före första världskriget. I dessa kokade och åt man sommartid. Lillstugornas antal ökade omkring 1920, och seden att flytta ut till dessa fortlever ännu, men har minskat under senaste tid.

I min hemby, som inte ligger vid landsväg, hade vi längre menförestid än i flera andra byar. Därtill bidrog även den omständigheten att den var belägen invid grunda fjärdar och vikar. Ännu sedan marken var nästan snölös, körde vi därför med släde så länge isarna höll. Nån gång körde vi t.o.m. med kärra över isen. — Förrän menföret på allvar satte in skulle vårhöet köras hem.

Byborna hade gemensamma broar och ägovägar. Då dessa skulle repareras sändes bud runt byn — vanligen »äldermansstaka» — med meddelande om när arbetet skulle påbörjas. Vanligen deltog en person från varje gård. Våren hade redan hunnit bli sommar, då mamma bakade bröd för höbärgningstiden, »höijälsbröd». De- gen knådades ena dagen och bakades den andra. Detta bröd som var syrat, torkades och förvarades på stänger inne i stugan. Det kallades också hålb- röd, »hålabröd». Men också för hö- bärgningstiden bakades osyrat bröd, utan håll, »kärnbröd». Kärnbröden för- varades nedstuckna i en sädeslår eller ett -kar.

Förberedelser för vårens jordbruks- arbete börjades redan på vintern. Ungefär i månadsskiftet febr.—mars började utkörning av gödsel till åk-

rarna. Gödseln lades vanligen — i hopar på tre lass. Blev urinbrunnen, »pissbrunn», under fähusgolvet full övergödlades rågbrodden under vår- vintern. Den övervintrade rågbrodden var ibland på våarna täckt av »lav eller mögel». Detta räfsade vi bort. — Den åker, som skulle sås, pinnhar- vades så fort det gick för sig om våren, vanligen i början av maj, så- vida harvningen inte utförts redan föregående höst. Nyodlingar, där häv- re skulle sås, harvade vi aldrig om hösten. — »Vi ska byri tjör ut hopa» var ett varje vår återkommande ut- tryck. Det innebar, att den gödsel, som under vintern körts ut till åkrar- na, kördes ut över tegarna med en »vinkflakalådo» och upplades i mind- re hopar. Vanligen tog vi tre hopar från ett lass, »vinkflakalass». I all- mänhet deltog både män och kvinnor i detta arbete. Sedan följde utbred- ning av gödseln, en uppgift som kvin- nor och barn ofta fick sig anförtrodd. Beroende av gödseln och åkerjordens beskaffenhet harvades gödseln ned med rull- eller fjäderharv eller också plöjde vi ned den med gaffelplog. »Vi ärjde ned dyndso med aale.»

Efter gödslingen — thomasslagg och kalk användes även — följde sådd för hand. På högre belägna sandjordar inleddes havresådden un- gefär andra veckan i maj. Husbonden sådde oftast; så även hemma hos oss. Yngsta deltagaren satte ut sänings- stickorna. Säden nedmyllades med harv (havre) eller gaffelplog (korn). Omkring 1920 började man harva ned också kornet, då de på orten tillver- kade »Joksholmsarvorna» började användas. — Några dagar efter såd- den harvades åkern med pinnharv

1. Bostadshusen i
en by i Pedersöre.

2. Fähusgården till
en av gårdarna i
samma by.

och vältades. Dessförinnan måste mull, som kommit på åkerrenarna, skottas bort: ett besvärligt arbete, tyckte vi pojkar. I senare delen av april och i varje fall före 1 maj togs sättpotatisen, »*sätipääröna*», som placerades antingen i fähuset eller i framstugan. — Nu användes rätt ofta lillstugan för detta ändamål. Efter såningstiden ägnades omsorg åt ängarna. Vi plockade bort ris, som dels fallit från träden, dels blivit kvar efter trädfällning under vintern. Men egentligen begav vi oss för att »rensa rak» d.v.s. vi räfsade ihop och brände gammal säv, som av vårvattnet sköljts upp på den gräsbevuxna strandängen.

De första såningsmaskinerna togs i bruk i början av 1930-talet. Till Viktor Östs gård torde den första ha anskaffats om man frånser det statsägda Östensö skolhem, där såningsmaskin fanns något år tidigare.

Förrän korna släpptes ut om våren skulle gärdsgårdarna ses om. Särskilda hagar skulle inhägnas för de kor som mjölkade bäst, de s.k. *hagakuddona*. Ofta användes dock samma beteshagar flera år i följd. För de övriga korna, »*skogskuddona*», var betesmarken gemensam för hela byn. Dels sökte de föda i skogarna, dels på de samägda lötmarkerna, som omgav bysamhället. Alla åkrar och övriga odlingar var inhägnade. Varje bonde hade att underhålla sin andel, som var försedd med resp. gårds bomärke. Varje vår förrättade ett par tre av byns förtroendemän gårdsgårdssyn och de försumliga uppmanades fullgöra sin skyldighet.

Så länge korna betade i skogarna och på lötmarkerna kom de hem till

kvällarna. Sedan strandängarna var bärgade fick korna nya betesmarker. Ute i ängsmarkerna hade många bönder byggt sommarfähus. Till dessa kom korna om kvällen och där hölls de över natten. Till sommarfähuset for man morgon och kväll för att mjölka. I mitt hem hade vi intet sommarfähus, utan korna togs hem till kvällarna. Sådana var förhållandena i Östensö by t.o.m. sommaren 1916, då nyskiftet blev genomfört. Sedan dess har varje bonde haft enskilda betesmarker för sina kor. Efter höbärgningen fick korna beta återväxten, »*nyvållo*», på vallarna. Vanligen vaktades de där av barn eller en äldre kvinna. Under tiden fram till 1916 betade fåren gemensamt på de tidigare nämnda lötmarkerna. De fick vara i frihet hela sommaren, och det var förenat med åtskilligt besvär att få dem åtskilda och hemlockade, när hösten var inne.

I de flesta fall skötte kvinnorna om mjölkningen och i mitt hem gav mor även åt korna strå- och kraftfoder. Karlarna »vindade» eller pumpade vatten samt skötte utgödslingen. Förrän korna släpptes ut om våren klipptes deras klövar. Detta var en uppgift för karlarna.

I början av juni, då allt var sått och satt, ansåg man att försommaren började. Den varade till midsommaren. Tiden efter midsommaren till slutet av juli benämndes högsommar och augusti sensommar. Under högsommaren inföll den ofta regniga fruntimmersveckan under vilken röttnaden, »*röjtmaåna*», började. Vid Larsmäss föll »*kaldstein*» och då skulle man sluta simma för sommaren. Enligt ett gammalt talesätt skulle

3. Lagarbete, »tal-ko», på gärdesgårdarna i Pedersöre kyrkby. De äldre männen synade gärdesgårdarna och bestämde vad som borde repareras. De högg likaså gårdsel-trudorna. Pojkarna släpade gårdslet till gårdarna, byggde och band fast vid-jorna.

4. På kvällen när arbetet med gärdesgårdarna var avslutat bjöds deltagarna på talkomåltid.

5. Båthus och säv-
lador i Pedersöre.

man börja ställa räfsorna i ordning för höbärgningen, då man såg det första kornaxet på åkern.

Arbetsdagen under sommaren var ungefär lika lång som under vårens såningstid och lika många måltider åts per dag. Speciella sommarrätter hade vi inte. Fil och surmjölk förekom dock oftare än under andra årstider, och grönsaker började i någon mån användas. Rabarber var en omtyckt sommarmat. Annars förekom en gammal tradition. Då man slog sista grässkörden för året skulle sötost, *liost*, kokas, då man skurit all säd vankades gröt, »*sjerogröjt'n*», och då sista rian var tröskad bjöds på välling, »*slägovälndji*». Då allt var tröskat sköljdes ridammet, »ridambe». Man eldade bastun och efter bastubesöket dracks kaffe med mycket dopp.

Vid bärgning av samägda ängsmarker arbetade man i gemensamt arbetslag och vanligen deltog tre personer från varje gård. Vid tröskning med tröskverk bildades på liknande sätt arbetslag.

Först i juni hann vi till trädesåkern. Den skulle under sommarens lopp plöjas, dikas, gödslas och harvas. Fanns mycket ogräs i den, måste man harva många gånger. I trädesåkern sådde vi råg under den sedan gammalt brukliga rågsåningstiden, 20—24 augusti. Under de senaste decennierna har trädesbruket minskat, vilket haft till följd att största delen av rågsådden framskjutits tills efter sädesskörden och t.o.m. efter potatisupptagningen.

Efter potatisättningen, då ogräs spirat upp, räfsades potatislandet. Då blasten, »*kååla*», syntes myllade man

på potatisen. Efter en till en och en halv vecka senare myllades andra gången. Under regniga dagar i höbärgningstiden var det brukligt att rensa potatislandet.

I arbetsprogrammet för sommaren var det lämpligast att placera in lövtagning till foder mellan höbärgningen och sädesskörden. Ibland togs löv av videbuskar, som — tyvärr — rätt ofta växte i tegdikena. Största delen togs dock genom trädfällning på naturängarna. Var pappa med högg han kull träden och den övriga familjen skar lös kvistarna med s.k. lövkassar och band dem till kärvar. Sedan lövkärvarna torkat någon timme, bars de till närmaste hölada och placerades stående ovanpå höet. I samband med hökörningen om vintern togs »lövet» hem i mån av behov. Det torde ha varit vanligt, att man tog ca 100 lövkärvar för varje får. I mitt hem utfodrades fåren i regel med två kärvar på morgonen och två på kvällen.

På försommaren bands vanligen badkvastar. Då var björkriset mjukt och lövet satt bra fast. Vanliga björkriskvastar bands däremot under sensommaren ofta av den eller dem, som vaktade korna. Vid denna tid gick lövet lättare att stryka bort från riset. Kvastarna bands med vidjor, som vreds av unga björkplantor. Av björkvidjor gjordes även svegar, »slädarygor» och »rökvidjor» samt »langband» med vilka korna fästes vid fähusväggen i båset. De användes främst i sommarfähusen.

Tappning av sav s.k. »björklaka» var ett vårnöje för pojarna. Pap-porna var inte alltid odelat glada däråt. I en större björkstam skars en

lodrät skåra, i vars nedre del en pinne eller en liten ränna stacks in. Nedanför placerades en flaska eller burk, vari björklaken uppsamlades. Ett enklare sätt var, att man skar av en lagom grov kvist och stoppade ändan av denna in i flaskan, som hängande i kvisten uppsamlade sa-ven. Björklaken dracks sådan den kom från trädet.

Höbärgningen började 1 1/2—2 veckor efter midsommaren och räck-te 3 å 4 veckor beroende av väder-leken, ty nästan allt hö torkades på marken. Före höbärgningen skulle en smed klappa liarna, som med i hett vatten uppmjukad rotting bands fast vid lieskaftet, »liärvet», räfsorna skulle förses med nya tinnar, de skulle »tinnas». Slättermaskinen, hösläden o.a. redskap skulle ha översyn.

Höbärgningen började på natur-ängarna. Man slog först tätel, strand-hö och starr för att få mark att torka fräknet, som under våta somrar växte ute i vattnet och därifrån på olika sätt måste släpas upp på land för att torka. Därvid användes båtar, slädar och »slipor». Så vitt möjligt försökte man placera olika hösorter i skilda lador. Med avseende å hömängden angavs ängarnas storlek efter lador-nas antal: ett, två eller tre laduland. — De största ladorna var tre famn långa, men i regel smalare. De minsta rymde endast ett par tre lass. Dessa sistnämnda var kvarlevor från den tid, då det var vanligt att höet bars med svege till ladan. Efter natur-ängarna kom bärgningsturen till de odlade vallarna. Hö som bärgades nära gården kördes genast hem. An-nars körde man under vintern hem olika sorters hö jämsides.

De kor som mjölkade mindre eller stod i sin fick vanligen sämre hö än de som nyligen kalvat, »buri». Hästarna utfodrades helst med finvuxet »åkerhö». Fåren fick mest strandhö.

I höbärgningsarbetet deltog under ifrågavarande tid i min hemgård far och två pojkar samt mor, i den mån tid blev, sedan hon utfört hemsysslor samt skött och mjölkat korna. Tidigt på morgonen skulle gräset slås antingen med lie eller med slåttermaskin. Vanligen begav vi oss hemifrån vid $\frac{1}{2}$ 7—7-tiden, far ibland tidigare. — Men — skulle »svinhår» slås, måste man vara tidigt ute, ty lien bet inte på detta sedan morgondagen dunstat bort. — Dagsarbetet avslutades vid 9-tiden. Det var vanligt att pappa och min äldre bror slog (med lie), mamma och jag räfsade. Mamma och pojkar bredde även på förmiddagen ut höet för att torka. Höstörar förekom ytterst sparsamt ännu 1910—1920, hässjor knappast alls. Då »torrhöet» kördes in, lastade far på lasset, som den yngsta deltagaren trampade. De övriga räfsade ihop höet eller räfsade rent efter lasset. »Kopning» med handräfsor var dagens sista arbete. I slutet av perioden använde vi hästräfsor för vallhöet.

Första måltiden för dagen »mårsvaaln» äts, förrän vi begav oss hemifrån. Ofta bestod den av uppkokt mjölk, vari lagts bitar av kall kornmjölsgröt. »Gröjststättse» kallades rätten. Morgonmålet bestod ibland av »file å stättse» = bitar av blodbröd och kött, kokt i vatten + fil. Under slåttertiden åt vi fyra gånger dagligen: kl $\frac{1}{2}$ 7, 12, 6 e.m. och 9 e.m. Middagsrasten varade från 12 till $\frac{1}{2}$ 2, middagsvilan en dryg timme.

Jag har intet minne av huru mycket hö man beräknade per djur och vinter, man tog vad man fick och ställde djurmängden därefter. I min mors ungdom brukade man beräkna en skinda hö per ko efter Marie bebådelsedagen. Vid redogörelsetiden användes ungefär dubbla mängden.

Jag har hört berättas att man i Pedersöre började köpa höfrö, timotej och alopekurus i slutet av 1800-talet, och strax därefter började slåttermaskinen användas och småningom hästräfsorna. I min barndom användes inte höstörar i Östensö. Ett par bönder gjorde försök med sickatorer, men de försvann rätt snart. — Först under 1920-talet vann störrarna allmänna spridning. Höhässjor har endast i undantagsfall förekommit på min hemort.

Om höstarna tillvaratogs »stenmossa» eller »steinskrott'n». Den skrapades lös med skedar eller gamla knivar och användes, då man skulle färga ullgarn brunt.

Pedersöreborna har sedan gammalt varit kunniga timmermän, och då tiden medgav och hemmavarande pojkar eller en manhaftig hustru fanns, som kunde sköta gården någon tid, begav sig husbonden på bortarbete. För jordbrukare passade vintern bäst, medan lösfolk, »pyttsare», kunde vara borta större delen av året. I min barndom levde ännu timmermän, som arbetat i Kronstadt, eller deltagit i kajbyggen på Skatudden. Annars låg Jakobstad närmast till för timmermännen och gör det fortfarande. Till Amerika begav sig många, men det är en annan historia.

Till höstmånaderna räknas september, oktober och november. Under

hösten inföll Mikaelidagen. Till den skulle allt vara inbärgat. Mikaelilördagen, »mittsilmäss» var ungdomslördag, likaså Allhelgona, »hälgo-mäss», som speciellt var pigornas och drängarnas högtid.

Alltefter som hösten framskred blev tiden för utarbetet kortare. I skymning och mörker morgon och kväll utfördes småsysslor på gården eller i snickarlidret. — Det så kallade mellanmålet föll bort och kvällsvar-den, »kvällsval'n», åts tidigare och givetvis gick man även tidigare till sängs.

Då under hösten potatismjöl mal-des, kokade man ibland välling eller gröt av potatismjöl. — Pansarovor hörde också till höstens såväl delika-tess som »fasa» (för många barn). Från min tidigaste barndom har jag ett dunkelt minne av att mamma kokade något, som kallades *rovsåde*.

Under den regniga hösten utbyttes de tunna sommarkläderna mot tjockare och allt mankön fick i regel nya pjäxstövlar varje höst. Kvinnor, små och stora, hade pjäxor även om hösten och vintern. Från sommarsov-platsen flyttade man inte vid någon bestämd tid. Tidpunkten var beroen-de av om hösten var varm eller kall. I senare delen av oktober torde det ha varit vanligt att i detta avseende inrätta sig för vintern.

Under hösten plockade man främst lingon men också blåbär till husbe-hov. Det var vanligen barnen som plockade. Endast i undantagsfall sål-des bär i mitt hem. Av blåbären ko-kades saft, lingonen stampades i en bärbytta eller så. Endast någon en-staka gång plockade vi svamp: riskor och färticka.

Av sädesslagen odlades i mitt hem under redogörelseperioden råg, korn och havre. Råg, som såtts i vanlig tid, mognade i mitten av augusti, sedan följde kornet och sist havren. Men mognaden var givetvis beroende av väderleken under sommaren samt jordarten. Vissa havretegar kunde därför mogna samtidigt som kornet.

I skördearbetet deltog alla familje-medlemmar. Rågen slogs med lie, kornet och havren ibland med lie men oftast med slättermaskinen på vilken monterats en hemmagjord skördeapparat. Rågskylarna bestod vanligen av 20 band, kornskylan av åtta och *havre»kräntjo»* av fyra band. Skyllassetts storlek var beroen-av avståndet till rian. Rågskylarna kördes vanligen till rian på en släde, emedan rågåkrarna ofta befann sig i dess närhet. — Korn och havre trans-porterades med långflake, »*lång-flaka»*. Senare började även fyrhju-liga kärror användas. De kallades »*trillor»*.

Humlen plockades för hand från revorna, torkades ibland i bastun och vissa år inne i stugan. Den uppbeva-rades sedan i något kärl i sädesboden. Familjens egna medlemmar tog upp potatis med gräfte, »*pärogräfte»*. Första potatissupptagningsmaskinen anskaffades till Östensö by i början av 1920-talet, före 1924. Potatisblas-ten brändes ofta om hösten, men ibland kördes den också hem och lades i gödselstaden. Om hösten sål-des den potatis som inte rymdes i källaren under stugugolvet. Under vinterns lopp såldes sedan potatis i mindre poster till kunder i staden.

Lin och hampa har odlats blott sporadiskt under 1900-talet.

En och annan bonde hade ännu väderkvarnen i skick, och på den maldes främst havre till kreatursfoder, men i någon mån också råg till brödmjöl. Oftast for man med sädeslasset — tre tunnor var ett vanligt lass — till en vattenkvarn. De österbottniska älvarna är — och var — vattenfattiga om höstarna och man fick ibland höra sig för om malningsmöjligheterna på flera ställen innan det lyckades. Till den närmaste kvarnen var det 5 km från mitt hem, men stundom kunde man bli nödsakad att köra till kvarnar på inemot ett par mils avstånd. Kvarnresan, då det var barmark, företogs vanligen med en kärra utan resårer, »bolderkärro». — Hade man lyckan med sig kunde man få vänta i kvarnkammaren tills mjölet var malet, men oftast fick man göra en ny resa.

På hösten och vintern bakade vi hemma ungefär varannan vecka.

Höstplöjningen påbörjades under potatisupptagningstiden. Vi plöjde alla åkrar utom möjligen dem som skulle trädas följande sommar. Naturligtvis lämnades också de åkrar oplöjda, som gräsfrö insåts i. Åkrarna plöjdes tidigare med gaffelplog, »aale», eller den s.k. träplogen, senare med järnplog.

Den första traktorn skaffades till orten för ca 40 år sedan. Ägaren hade som förtjänstarbete att på höstarna plöja åt bönder, som så önskade. Möjligheten utnyttjades flitigt.

Så länge man tröskade enbart i rian varade tröskningstiden ca tre veckor med början runt den 20 aug. Själva tröskningen började tidigt om morgonen, ofta redan vid 4-tiden. Ibland tröskade man ur två riar per

dag och satte i dem på nytt. Under redogörelseperioden tröskades enbart råg med slaga i rian, men i undantagsfall en »kornria». Vintertid användes rian för uppbevaring av halm, vissa jordbruksredskap och karror. Största delen av halmen användes till foder eller strö åt boskapen.

Den ritröskade råghalmen var allmänt taktäckningsmaterial, särskilt för höladorna. Vid försäljning av halm utgjorde »ett band» en mått-enhet. Bandet var tre famnar långt och rymde 18 kärvar.

Första gången man tröskade med tröskverk i min hemby torde ha varit 1907 eller 1908. Från en grannby hade man då hyrt ett lokomobildraget tröskverk. Året efter bildades ett andelslag, som köpte tröskverk och fotogenmotor. Elektriska motorer började användas på 1940-talet. Skördetröskan hör till 1960-talet.

På min hemgård fanns ingen inhägnad för gödseln från ladugården, men däremot för den granrisblandade spillningen från stallet. Den oinhägnade platsen nära fähuset, dit gödseln bars kallades helt enkelt »dynghope», och den med väggar och tak försedda »dynglädo». Gödseln från såväl ladugård som stall kördes till åkern dels om vintern dels om våren.

Jag kan inte erinra mig, att vi på något annat sätt iordningställde fähuset för vintern än att i gluggarna stoppades halm. I mitten av september — ungefär — började man ha in korna i fähuset.

Fåren klipptes om hösten, när de togs in efter sommarfriheten, till Marie bebådelsedagen och midsommartiden.

6-7. Gemensam får-
klippning vid fåbod-
vallarna i Västern-
sund.

Höstslakten försiggick i oktober. Ett par eller tre får slaktade vi och ibland också en ko. Slakten försiggick hemma och förrättades av gårdsfolket, utom i de fall då slaktdjuret såldes, då köparen, slaktaren, utförde arbetet.

Det kött vi behöll själv nedsaltades i träkärl, »tinor», och saltlaken skulle helt täcka köttet. Fårbogarna stektes ofta i ugn och förvarades i sädesboden, där även tinan med saltkött hade sin plats. I Östensö var det inte vanligt att köttet röktes, och korv tillverkades inte i hemmen.

Kohudar och ibland också kalvskinn fördes till ett garveri för att garvas. Fårskinnen såldes vanligen.

Under de långa kvällarna i oktober och november sysslade manfolket med träslöjd. Man tillverkade möbler, laggade träkärl, tillverkade släddar eller andra redskap. Liknande arbeten sysslade man även med under vinterkvällarna och kalla dagar. Kvinnorna kardade och spann.

Vid tiden för Allhelgona hade pigor och drängar en eller två veckor ledigt. Det var »lösviko» eller »lösvikona» och om dem överenskoms redan vid städslingen. Som mathjälp under ledigheten torde tjänstefolket ha fått en eller ett par ostar. Allhelgonalördagen var pigorna och drängarna samt även andra ungdomar till staden. En del blev då städs-lade för det nya året och fick städs-lingspengar, »stässilpänga». Beloppet kunde variera, men 5 mark torde ha förekommit. Städslingen under 1910—1920 försiggick dock vanligare så att den påtänkta pigan eller drängen söktes upp, där denna bodde, och därvid kunde överenskommelse nås.

Till vintern kan man räkna månaderna december—mars. Märkesdagar är jul, nyår, trettondag och Marie bebådelsedagen. Fastlagstisdagen, »fejtisdan», är också en märkesdag, då man äter ärtsoppa och knäck, samt kokt mjölk med fastlagsbullar. Då bränner man i Östensö och flera andra pedersörebyar brasor till vilka barn samlat ris veckotal i förväg. Märkliga perioder under vintern är adventstiden och veckan mellan jul och nyår. Från det dagen ljusnade tills mörkret föll på varade utarbetet under vintern och växlade sålunda i längd. Men arbete inomhus utfördes såväl morgon som kväll.

Om vintern använde männen kläder av vadmal och kvinnorna kjolar och blusar av tjocka ylleyger. Vid vistelse ute hade kvinnorna (i synnerhet äldre) vadderade »stoppade» kofter och karlarna, särskilt vid långa körslor, fårskinnspälsar. Riktigt kalla dagar hade man filtstövlar. En och annan hade »bejlingar».

Så fort snö föll började vi köra med släde. Då byttes även sommarseldonen mot remtyg och loka.

I min barndom var det ännu vanligt att utfodra korna tre gånger dagligen. De fick »båse», hackad och fuktad korn- eller havrehalm blandad med mjöl. Under mjölkningen fick de havremjöl, »släiko», för att de skulle stå stilla och slutligen ett fång hö omvirat med råghalm, kallad »jävä». Morgon och kväll var utfodringen ungefär likadan, middagsmålet enklare. Till utfodringen kväll och morgon hörde även turnips eller potatis. — Hackat granris användes som strö åt hästarna. Det hackades med en granrishacka efter behov av poj-

8. Kolmila på Olka-
folk i Pedersöre.
Milan var ett gemen-
samt företag.

kar, där sådana fanns. Granriset var lagt i en hop på gårdsplanen, och därav togs in i stallet så mycket man för var gång hackade.

I min hemby förekom sällan skogsavverkning utöver eget behov. Man fällde träden och körde hem långveden, som på vedbacken sågades till 1/2 famns, ca 90 cm:s, längder, klövs och radades in i vedlidret. Det årliga vedbehovet var ca 10 gamla famnar och därtill sommarved, som bestod av i lämpliga längder sågade eller avhuggna käppar. I rian användes alved. Den ved vi brände i stugan finklövs redan före torkningen. Förrän den bars in sågades den av på mitten. Höggs någon gång ved, som var av-

sedd att säljas, sågades den i 1/2 famns längder och klabbarna klövs i halvor.

Under vårvintern hartades och spetsades, »vässtes» gårdsgårdsstörarna »åkergålsstavra». Då klövs även gårdslet, »åkergålsstrodona». Om vintern tog man också ur skogen behövt timmer och sågstock. Timret mättes i famnar (180 cm). Jag har inte hört uttrycket yxskaftfamn, men hemma brukade vi mäta vedlängder med yxan + skaftet. Det blev ungefär 1/2 famn. Om vintern skaffades också hem virke till slädmedar och »laggstavar». Virket torkades antingen i bastun eller ovanpå takåsarna inne i stugan.

Från flera byar i Pedersöre körde man om vintern den närmaste vägen till Jakobstad. Så var fallet exempelvis från Edsevö, Kållby, Lepplax och Östensö, men även från Pörkenäs, som ligger ute vid Bottniska vikens strand. Vintervägar fanns även mellan de olika byarna och t.o.m. till grannsocknarna. Vägarna gick genom skogar, över ängar, träsk och fjärdar. Över fjärdarna var vägarna utmärkta med granrisruskor, de var »stikade».

Vintertid kördes grus — ofta efter en vinterväg — till sommarvägarna. Isupptagning förekom endast sällan i min hemby. Gödsel kördes varje vinter till åkrarna. Någon gång lerslogs också åkrarna. Gödseln lades i hopar om tre lass, leran ett lass i var hop. Hö och granris kördes vid behov, höet i skrindar. Oxar användes inte alls som dragare. I undantagsfall körde kvinnorna hö. Sinade brunnen om vintern, kördes vatten från en sjö eller å i tunnor, vattentunnor. Det var männens arbete att köra vatten. Vattenbärningen från brunnen till köket ombesörjdes vanligen av kvinnorna, men pojkar och husbonden utförde också uppgiften, vanligen dock sedan de uppmanats därtill.

Under hösten och den mörkaste vintern kardade och spann kvinnorna. Väven togs vanligen in under senvintern. Någon speciell ordningsföljd för vävning av olika slags tyger känner jag inte till. Man vävde sådant tyg, som man för tillfället behövde. — Mattor kunde vävas nästan när som helst under året, då blott tiden medgav.

Olika slags träarbeten utfördes hemma samt enkla smidesgöromål. Även vardagskläder för sommarbruk

sydde mamma. Skorna tillverkades av skomakaren och vinterkläderna och söndagsdressen av skräddare. Endast en gång under min barndom hade vi ett rotehjon hemma, som var sinnessjuk och utförde intet arbete. Detta torde ha inträffat 1906 eller 1907.

På 1800-talet var det rätt vanligt att skomakare och även skräddare kom till gårdarna. Jag har intet minne av att andra hantverkare än en »glasmästare» och en smed skulle ha utfört arbete hemma hos oss. Ja, målare och murare anlätades naturligtvis också ibland. Det var vanligare att kunden besökte hantverkaren och hos honom beställde det man var i behov av. Till hantverkaren fördes vanligtvis också de redskap, som behövde sättas i skick eller materialet till någonting nytt. Tyget fördes till en skräddare, skinnet till en skomakare, spinnrocken till en rocksvarvare, liarna och yxorna till en »egg-smäd» o.s.v.

Kommentar

Läraren John Nyman föddes i Pedersöre år 1901 som son till en bonde. Han har besvarat fyra av Etnografiska avdelningens frågelistor och erhöll år 1963 förtjänsttecknet i silver. År 1963 deltog han med den nu publicerade uppsatsen i en insamlingstävling som berörde arbetsåret på landsbygden. I den skildrar han förhållandena på sin hemgård i Östensö by i Pedersöre. Avsikten med denna utförliga frågelista (n:o 10) var att erhålla detaljerade uppgifter om säsongarbetet på gårdar av olika typ och arbetenas anknytning till årstidsrytmen. John Nyman är svenskspråkig. Alla fotografier är tagna av Arne Anderson 1924. Negativ i Svenska litteratursällskapet.

Hilkka Vilppula